

ЧАСОПИС ЗА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СТУДИЈЕ

ИНИЦИЈАЛ

INITIAL

A REVIEW OF MEDIEVAL STUDIES

UDC 93/94

ISSN 2334-8003

CENTRE FOR ADVANCED MEDIEVAL STUDIES

INITIAL
A REVIEW OF MEDIEVAL STUDIES

VOLUME 12

Editor-in-Chief

Srđan Rudić

Editorial Board

Lenka Blechová-Čelebić (Prague), Stanoje Bojanin,
Sergey Ivanov (Moscow), Gábor Klaniczay (Budapest),
Esad Kurtović (Sarajevo), Smilja Marjanović-Dušanić,
Vojin Nedeljković, Georgi Nikolov (Sofia),
Paola Pinelli (Florence), Danica Popović,
Dejan Radičević, Srđan Rudić,
Irena Špadijer, Georg Vogeler (Graz),
Valentina Živković

Publishing Editor

Dragić M. Živojinović

Belgrade

2024

UDC 93/94

ISSN 2334-8003

ЦЕНТАР ЗА НАПРЕДНЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ СТУДИЈЕ

ИНИЦИЈАЛ
ЧАСОПИС ЗА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СТУДИЈЕ

КЊИГА 12

Главни уредник
Срђан Рудић

Редакциони одбор
Ленка Блехова-Челебић (Праг), Станоје Бојанин,
Валентина Живковић, Сергеј Иванов (Москва),
Габор Кланицај (Будимпешта), Есад Куртовић (Сарајево),
Смиља Марјановић-Душанић, Војин Недељковић,
Георги Николов (Софија), Паола Пинели (Фиренца),
Даница Поповић, Дејан Радичевић, Срђан Рудић,
Георг Фогелер (Грац), Ирена Шпадијер

Одговорни уредник
Драгић М. Живојиновић

Београд
2024

Овај број *Иницијала* штампан је
захваљујући финансијској помоћи
Министарства науке, технолошког развоја и
иновација Владе Републике Србије

САДРЖАЈ – CONTENTS

I ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ – ARTICLES

ПРЕДРАГ Д. МИЛОСАВЉЕВИЋ – ИВКО А. НИКОЛИЋ, Светоотачка учења о складу и поретку: прилог проучавању средњовековних основа узорне владавине.....	11
PREDRAG D. MILOSAVLJEVIĆ – IVKO A. NIKOLIĆ, Holy Fathers' Teaching on Harmony and Order: A Contribution to the Study of Medieval Fundamentals of the Exemplary Rulership	27
JOANA MATOS GOMES, Charters as Autobiographies? The Historical <i>narrationes</i> of Alfonso VI of León-Castile's Diplomatic Collection	29
ЖОАНА МАТОШ ГОМЕШ, Повеље као аутобиографије? Историјске нарације дипломатичке збирке Алфонса VI од Леона и Кастиље	47
ИВАНА КОМАТИНА, Између историје и традиције – наративи о Стефану Немањи у дубровачким хроникама	49
IVANA KOMATINA, Between History and Tradition – Narratives about Stefan Nemanja in the Chronicles of Ragusa	75
МИЛОШ ИВАНОВИЋ, The Clerics as Trustworthy Men in the Medieval Serbian State	77
МИЛОШ ИВАНОВИЋ, Клирици као особе од поверења у српској средњовековној држави	94
СТАНОЈЕ БОЈАНИН, Whose Sister Is a <i>svatvica</i> ? A Contribution to the Research of Affinity in the Žiča Charter	97
СТАНОЈЕ БОЈАНИН, Чија је сестра сватвица? Прилог истраживању афиналног сродства из Жичке повеље	123
ВЛАДЕТА ПЕТРОВИЋ, О помену Прѣбѣгара или прѣбѣгара у Брскову	125
VLADETA PETROVIĆ, On the Mention of Прѣбѣгар (Prebegar) or прѣбѣгар (prebegar) in Brskovo	136
МИКОЊА КНЕЖЕВИЋ, Херакле и Хидра: поводом једне схолије у српскословенском преводу „Аподиктичких слова“ Григорија Паламе	139
МИКОЊА КНЕЖЕВИЋ, Heracles and Hydra: On the Occasion of One Scholium in the Serbian Church-Slavonic Translation of “Apodictic Treatises” of Gregory Palamas	162

АЛЕКСАНДРА ФОСТИКОВ, Куће босанских краљева у граду Дубровнику	165
ALEKSANDRA FOSTIKOV, Houses of Bosnian Kings in the City of Dubrovnik	195
ТАТЈАНА КАТИЋ, Mahmud Pasha’s Origins and the Angelović Family in the Light of New Evidence	197
ТАТЈАНА КАТИЋ, Порекло Махмуд-паше и породица Анђеловић у светлу нових сведочанстава	206
IGOR STAMENović, Death of Sultan Mehmed II and Anti-Ottoman Crusade Rhetoric in Guillaume Caoursin’s <i>Oratio in Senatu Rhodiorum de morte Magni Turci</i>	209
ИГОР СТАМЕНОВИЋ, Смрт султана Мехмеда II и антиосманска крсташка реторика у говору <i>Oratio in Senatu Rhodiorum de morte Magni Turci</i> Гијома Каурсена.....	230
ДЕЈАН БУЛИЋ – ГОРДАНА СТОЛИЧИЋ, Два натписа из данашње цркве Светог Николе у селу Брњаре код Врања	233
DEJAN BULIĆ – GORDANA STOJČIĆ, Two Inscriptions from Today’s Church of St. Nicholas in the Village of Brnjare near Vranje	240
ДРАГАНА АМЕДОСКИ, Демографска криза 20-тих и 30-тих година XVI века у рударским центрима Смедеревског, Крушевачког, Вучитрнског и Ћустендилског санџака	241
DRAGANA AMEDOSKI, Demographic Crisis during the 1520s and 1530s in the Mining Centres of Smederevo, Kruševac, Vučitrn and Kuustendil <i>Sancaks</i>	256

II ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ – REVIEWS

Емануел МОУТАФОВ, <i>Ерминията на Йоанис Константину от 1831 г.</i> , Българската академия на науките, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София 2024, 255 стр. [Emmanuel MOUTAFOV, <i>The Painter’s Manual of Ioannes Konstantinou from 1831</i> , Bulgarian Academy of Sciences, Publishing House “Prof. Marin Drinov”, Sofia 2024, 255 pp.] (Branislav J. Cvetković)	259
Emir O. FILIPOVIĆ, <i>Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni</i> , Plejada, Zagreb 2024, 415 стр. (Милош Ивановић)	262
Милош ИВАНОВИЋ, <i>Коњ добри и оружје. Властела Државе српских деспота (1402–1459)</i> , Службени гласник, Београд 2024, 722 стр. (Марко Гавриловић)	267

- Александар УЗЕЛАЦ, *Од Урала до Цариграда. Монголски поход на Европу (1236–1243)*, Историјски институт, Београд 2023, 413 стр. [Aleksandar UZELAC, *From the Ural River to Constantinople. The Mongol Campaign in Europe (1236–1243)*, Institute of History, Belgrade 2023, 413 pp.] (Marko Gavrilović) 270
- Драгана АМЕДОСКИ, *Сумарни дефтер Крушевачког санџака из 1516. године*. 1516 tarihli Alacahisār sancāği icmāl defteri transkripsyon, sirçaya tercüme ve tipkibasım, Историјски институт, Београд 2023, 787 стр. [Dragana AMEDOSKI, *Summary Defter of the Sancak of Kruševac from 1516*. 1516 tarihli Alacahisār sancāği icmāl defteri transkripsyon, sirçaya tercüme ve tipkibasım, Institute of History, Belgrade 2023, 787 pp.] (Aleksandar Jakovljević) 274

III НАУЧНИ ЖИВОТ – SCHOLARLY LIFE

- International conference “Rituals, Ceremonies and Symbols in the Middle Ages: Croatia and the European Context (800–1600)”, Department of History of the Faculty of Humanities at Juraj Dobrila University of Pula, Department of History of the Faculty of Humanities and Social Sciences at the University of Rijeka, Pula, 5–7 September 2024 (Benjamin Hekić) 281
- Научни скуп „Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности XV“, Народна библиотека „Ресавска школа“, Деспотовац, 20–21. август 2024. године (Драгић Живојиновић) 287
- Напомена уредништва – Editorial Note 293

Предраг Д. МИЛОСАВЉЕВИЋ

Универзитет у Београду, Факултет за образовање учитеља и васпитача
Краљице Наталије 43, Београд, Србија, predrag.milosavljevic@uf.bg.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0001-9117-9488>

Ивко А. НИКОЛИЋ

Универзитет у Београду, Факултет за образовање учитеља и васпитача
Краљице Наталије 43, Београд, Србија, ivko.nikolic@uf.bg.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0002-1899-4424>

**СВЕТООТАЧКА УЧЕЊА О СКЛАДУ И ПОРЕТКУ:
ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ОСНОВА
УЗОРНЕ ВЛАДАВИНЕ***

Апстракт: Предмет истраживања у овом раду јесу светоотачка учења (I–VI век) у којима појмови *склад* и *поредак* заузимају посебно сазнајно место. Циљ истраживања је да укаже на значај који су поменута начела имала у развоју средњовековне мисли, посебно када је реч о успостављању врлинског живота и идеологије узорне владавине. Резултати истраживања су засновани на упоредној анализи фрагментарно изложених ставова светих отаца о начелу склада и поретка, који су у раду приказани без ширег образлагања, парафразирања или тумачења – како би на што непосреднији начин била представљена њихова општа својства и прожимајуће сазнајне и делатне основе. Ставови светих отаца сведоче о промишљању и сврисходности учешћа човека у поретку утемељеном на складним основама – по узору на лик Божји. Поменута начела се у раду не разматрају строго с теолошког становишта, већ из угла општег сазнања о њиховом поимању током средњовековног раздобља.

Кључне речи: хармонија, поредак, сразмера, Свети оци (I–VI век), узорна владавина, средњи век.

* Овај рад је подржан од стране Министарства науке, технолошког развоја и иновација – *Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада запослених у настави на акредитованим високошколским установама у 2024. години*, Евиденциони број: 451-03-65/2024-03/ 200138. Рад представља део ширег мултидисциплинарног истраживања на тему спознаје и примене принципа склада и поретка у српској култури.

Увод

Једна од кључних тема из средњовековне философије хришћанског друштва, посебно ако је реч о народима који су припадали византијском културном кругу, јесте и светоотачко учење о *складу (хармонији) и поретку* Творца и творевине – Бога, света и човека. Поменута тема могла би се разматрати са неколико становишта: из перспективе ктисиологије (учења о стварању света и човека као круне или возгавитеља свега створеног), еклисиологије, хришћанске антропологије, хришћанске политичке теологије или из перспективе утицаја неоплатоничког учења о хармонији човека и природе на хришћанско поимање хармоније. Како питање Божанске хармоније у свету залази у многе животне аспекте, почев од питања личног спасења или исправног личног духовног живота, преко еклисиологије и ширег хришћанског друштвеног поретка, у намери смо да у оквирима овог рада изнесемо тек нека начелна становишта Светих отаца о овом питању. То стога јер смо мишљења да без, барем оквирног, разумевања значаја и смисла који су поменути појмови имали у средњовековном промишљању о друштву и животу уопште, засигурно није могуће разумети ни онтолошки, егзегетски и есхатолошки значај који је још од средњовековне епохе имала идеја *складно устројене јерархије*, тј. успостављања идеала *узорне владавине*, обрасца *идеалног владара* и друштва заснованог на *правди*.¹ У свето-

¹ О појединим аспектима примене учења о складу и поретку у средњовековној српској држави видети у П. МИЛОСАВЉЕВИЋ, Стефан Немања и хармонија „анђелског образа“, *Catena mundi: о националном идентитету Срба 4*, ур. Б. НЕШИЋ, Београд 2020, 172–179 [P. MILOSAVLJEVIĆ, Stefan Nemanja i harmonija „andelskog obraza“, *Catena mundi: o nacionalnom identitetu Srba 4*, ур. В. НЕЌИЋ, Београд 2020, 172–179]; Исти, Дело Псеудо-Дионисија Ареопагита и српска култура у доба деспотовине. Први део, *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности / XIII Научни скуп, Деспотоваци – Манасија, 20–21. август 2022. XXX Дани српскога духовног преображења*, ур. Г. ЈОВАНОВИЋ, Деспотоваци 2023, 237–259 [P. MILOSAVLJEVIĆ, Delo Pseudo-Dionisija Areopagita i srpska kultura u doba despotovine. Prvi deo, *Srednji vek u srpskoj nauci, istoriji, književnosti i umetnosti / XIII Naučni skup, Despotovac – Manasija, 20–21. avgust 2022. XXX Dani srpskoga duhovnog преобраženja*, ур. Г. ЈОВАНОВИЋ, Despotovac 2023, 237–259]. О узорној владавини и владарској идеологији у српској средњовековној држави више видети у С. ТРОИЦКИ, Црквено-политичка идеологија светосавске Крмчије и Властареве Синтагме, *Глас Српске академије наука* 212 (1953) 155–206 [S. TROICKI, Crkveno-politička ideologija svetosavske Krmčije i Vlastareve Sintagme, *Glas Srpske akademije nauka* 212 (1953) 155–206]; D. BOGDANOVIĆ, Politička filozofija srednjovekovne Srbije, *Filozofske studije* 16 (1984) 5–29; С. МАЈА-

отачкој литератури складно устројавање човека и заједнице доводи се у везу са *разумом* и *мудрошћу*, подареним човеку од стране Бога, на начин који је наведен у књизи *Постања* (Прва књига Мојсијева, Гл. 1), а које се врхуни или возглављује у личности Новог Адама, тј. у ипостасном јединству божанске и човечанске природе Господа Исуса Христа. Сагласно основном казивању *Светога Писма* о устављеној хармонији између Бога Творца, света и човека, Свети оци су разрађивали поједине елементе и аспекте теме *хармоније*. Тако, у спису *Против идола* (Познање истинског Бога, 40) Свети Атанасије Велики (296–373. год.) указује на следеће: „[...] но пошто је све саздано по разуму и мудрости и умећу, и пошто је све складно устројено, свакако је то устројио Онај Који је изнад свега тога, а то је нико други него Логос Божји“.² На слично упућује и учење Светог Дионисија Псеудо-Ареопагита (у даљем тексту Ареопагит; V–VI век), који је у делу *О божанским именима* (1. глава, 2) нагласио да се управо у божанској хармонији Христове природе збива нераскидиво сједињење свега у свету: „Захваљујући њој [*Христовој природи мирујућег сједињавања*], у њеној божанској хармонији, извршава се нераскидиво саплитање свега у једно и досеже савршена сагласност, једнодушност и заједница без сливања сједињујућег и неподељено садржавајућег“.³ Стога, не без разлога, и Свети Климент Александријски (око 150–215. год.) појашњава (*Стромате*, Књига четврта, 6) да „чак и у невољи, која на видљив начин нарушава поредак природе“, Божје Провиђење „прекрасно нам открива хармонију творевине“.⁴

НОВИЋ-ДУШАНИЋ, *Владарска идеологија Немањића: дипломатичка студија*, Београд 1997 [S. MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ, *Vladarska ideologija Nemanjića: diplomatska studija*, Beograd 1997]; Б. И. БОЈОВИЋ, *Краљевство и светост: политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд 1999 [B. I. BOJOVIĆ, *Kraljevstvo i svetost: politička filozofija srednjovekovne Srbije*, Beograd 1999]; М. СТЕФАНОВСКИ, *Средњовековна схватања узорне владавине*, Београд 2018 [M. STEFANOVIĆ, *Srednjovekovna shvatanja uzorne vladavine*, Beograd 2018].

² СВЕТИ АТАНАСИЈЕ ВЕЛИКИ, *Против идола / О очовечењу Бога Логоса* (прев. С. ЈАКШИЋ), Нови Сад 2017, 108 [SVETI ATANASIJE VELIKI, *Protiv idola / O očovečenju Boga Logosa* (prev. S. JAKŠIĆ), Novi Sad 2017].

³ СВЕТИ ДИОНИСИЈЕ ПСЕУДО-АРЕОПАГИТ, прир. С. ПРОДИЋ, *Дела (Corpus Areopagiticum)*, Шибеник 2012, 249 [SVETI DIONISIJE PSEUDO-AREOPAGIT, прир. S. PRODIĆ, *Dela (Corpus Areopagiticum)*, Šibenik 2012].

⁴ КЛИМЕНТ АЛЕКСАНДРИЈСКИ – ТЕРТУЛИЈАН, *Оци и учитељи цркве III века: антологија*. Том 1: *Климент Александријски / Тертулијан* (прев. М. Р. МИЈАТОВ), Београд 2008, 245 [KLIMENT ALEKSANDRIJSKI – TERTULIJAN, *Oci i učitelji crkve III veka: antologija*. Tom 1: *Kliment Aleksandrijski / Tertulijan* (prev. M. R. MIJATOV), Beograd 2008].

Када је реч о учењу о хармоничном уређењу света, Свети Григорије Богослов (Григорије из Низијанца, IV век) у једној од својих беседа (*Сабране беседе*, Реч VI: Беседа о миру, прва) поставља следеће питање: „Ако све бива тако и све се руководи по првобитно устројеним законима хармоније, може ли се из свега тога извући други закључак осим онога који нам проповеда дружба и сагласје, што нам заповеда закон једнодушности [Божје]?“⁵ На наведено питање Свети Григорије даје одговор у коме износи опис последица грешног живота пропраћеног непоштовањем Божјих закона и складног поретка природе, констатујући да „када се у свету створи пометња против самог себе или, пак, када Бог, ради страха и казне грешницима, унеколико наруши устројени поредак, свеједно да ли говоримо о поплавама или земљотресима, провалама облака или помрачењу сунца, прекомерној дужини неког годишњег доба или пожарима: тада се страх и хаос шире на све и ми уочавамо колико је мир благодатан“.⁶

Начела склада и поретка као основе правоверно устројеног друштва

У складу са светоотачким учењима, свако одступање делатног оквира (посебно црквене и државне управе) од начела хармоније, тј. свако удаљавање од складног устројавања усмереног ка средишњем начелу – „Божјем Логосу“, у основи је представљало западање појединца и заједнице у *зло*, *болест* и *јерес*. Такође, сваки вид нарушавања склада успостављеног унутар божанске творевине или, с друге стране, одступања од јерархије утемељене на начелу складности (утврђеном по образу Божјем), посматрано са становишта светоотачких увида, истовремено је значио непријатељство према земаљском учешћу човека у хармоничном поретку хришћанске васељене. Како упућује Ареопагит кроз опис црквеног устројства (*О црквеној јерархији*, 2. глава, Созерцатељна страна), „Божанство је почетак [начело] свештеног поретка, који омогућава да се према њему освећени умови самоупознају“, тј. „поретка по коме онај који ходи ка созерцавању своје природе у почетку види шта је он и [уједно] задобија то као

⁵ СВЕТИ ГРИГОРИЈЕ БОГОСЛОВ, *Сабрана дела 1: Дела међу светима оца нашег Григорија Богослова архиепископа константинопољског*, ур. М. СРЕДОЈЕВИЋ (прев. М. Р. МИЈАТОВ), Београд 2004(б), 157 [SVETI GRIGORIJE BOGOSLOV, *Sabrana dela 1: Dela među svetima oca našeg Grigorija Bogoslova arhiepiskopa konstantinopoljskog*, ур. М. SREDOJEVIĆ (prev. М. R. MIJATOV), Beograd 2004(b)].

⁶ Исто.

први свештени дар од созерцавања [усмереног] према светлости“.⁷ Слично томе, и учење Светог Василија Великог (329–379. год.), изражено у спису *Беседе на Шестоднев* (Друга беседа, 10–11), такође је усмеравало на чињеницу да је Бог „сازдао материју која приличи његовој замисли“, тј. да је „Цео свет, састављен из неједнаких делова“ које је Бог повезао „некаквом нераскидивом везом љубави [хармонијом природних закона] у једну заједницу и склад“. По речи-ма Светог Василија, Бог је то учинио на такав начин да „и оне ствари, које су због свог места међусобно највише удаљене, показују да су сједињене узајамном наклоношћу“.⁸ Притом, у истом спису (Прва беседа, 27), кесаријски епископ указује да „Бог [дакле] није наведен само као Узрочник постојања света, већ [да] је као добар створио оно што је корисно, као мудар оно што је најлепше, а као силан оно што је највеће“, наглашавајући да пророк „Безмало није показао Уметника [Бога] како ступа у суштину свих ствари, и како све делове узајамно повезује и све довршава да са Њим буде у складу и у хармоничној целини“.⁹

У сагласју са поменутиим светоотачким учењима, задатак сваког правоверног хришћанског владара, и хришћанâ уопште, огледао се у подвижничком подражавању истих сазнајних темеља и у њиховој примени приликом очувања складних односа унутар заједнице (усмерене ка саборном садејству у Богом дарованом поретку). Као што је владар имао добротинитељску улогу коју је изражавао успостављањем хармоничног устројства, тако је задатак поданика био да ревносно учествују у његовом очувању – било да је реч о црквеним или световним људима.¹⁰ Тако, када говори о „добротинствима“, Свети Климент Александријски напомиње (*Стромате*, Књига седма, 1) да се један њихов вид реализује и кроз „помоћ потчињених начелницим и властодршцима“. Александријски богослов наглашава да „Исто видимо и у Цркви“, у којој „свештенство посведочава служење које препорађа и лечи“, појашњавајући да „помоћ свештенству и старање за практична питања пружају ђакони“, додајући и то да

⁷ СВЕТИ ДИОНИСИЈЕ ПСЕУДО-АРЕОПАГИТ, *Дела (Corpus Areopagiticum)*, 98–99; ПСЕУДО-ДИОНИСИЈЕ АРЕОПАГИТ, *Дела светог Дионисија Ареопагита, у преводу др Александра М. Петровића са старогрчког језика*, Београд 2009, 61 [PSEUDO-DIONISIJE AREOPAGIT, *Dela svetog Dionisija Areopagita, u prevodu dr Aleksandra M. Petrovića sa starogrčkog jezika*, Београд 2009].

⁸ СВЕТИ ВАСИЛИЈЕ ВЕЛИКИ, *Шестоднев* (прев. С. ЈАКШИЋ), Нови Сад 2008, 81 [SVETI VASILJE VELIKI, *Šestodnev* (prev. S. JAKŠIĆ), Novi Sad 2008].

⁹ Исто, 67.

¹⁰ УП. КЛИМЕНТ АЛЕКСАНДРИЈСКИ, *Оци и учитељи цркве III века*, 314.

таквим, „двојним служењем – раздвајањем ствари духовних и земаљских – ови [земаљски] анђели служе Богу“.¹¹ Подражавајући овакав вид учења, Свети Игњатије Богоносац (I–II век), епископ Антиохије, у једној од својих посланица упућених Ефежанима казује следеће („Ефесцима Игњатије“, II, 2): „треба на сваки начин прославити Исуса Христа, Који вас је прославио, да бисте, усклађени у једној покорности, повинујући се епископу и свештеницима, у свему били освећени“;¹² док у посланици Магнежанима („Магнежанима Игњатије“, VI, 2), истиче: „Нека међу вама не буде ичега што вас може разделити, него се сједините са епископима и председавајућима [свештеницима] – за образац и наук бесмртности“.¹³ На слично, када је реч о очувању доброг поретка заснованог на сарадњи чланова заједнице и њиховог усмерења ка једном владарском узору (Христу Богу), упућују и речи Светог Василија, који у спису *О суду Божијем* о томе говори непосредније: „Увидео сам да сваки добар поредак и сагласност међу многима опстају са успехом све дотле, док опстаје општа послушност свих једном главару (Логосу Божијем): а велико неслагање и раздор, као и многовлашће, бивају последица безвлашћа“.¹⁴ Управо из тог разлога, Свети Василије износи мишљење о важности јединства Цркве и њене улоге у очувању реда и поретка заснованих на начелу склада: „Због тога, мислим, да би се такав поредак и добар ред још боље сачували у Цркви Божијој којој је речено: 'Ви сте тело Христово и удови [Његови] понаособ' [1 Кор. 12, 27]“; а све због тога „што у њој одражава и сједињује сваког члана у једносусности (једномислију) са другим једна и истинска Глава, која јесте Христос“.¹⁵ Поменути став Свети Василије Велики појашњава указујући да „тамо где не постоји једносусност, где се не чува савез мира, нити кротост духа, присутни су раздор, свађе и завист“, због чега је кападокијски отац сматрао да је „веома дрско назвати такве удовима Христовим, или рећи да су они под влашћу Христовом“.¹⁵

¹¹ КЛИМЕНТ АЛЕКСАНДРИЈСКИ, *Оци и учитељи цркве III века*, 314.

¹² ИГЊАТИЈЕ БОГОНОСАЦ, *Посланице*, ур. Р. В. ПОПОВИЋ (прев. ЕПИСКОП АТАНАСИЈЕ ЈЕВТИЋ), Београд 2015, 21 [IGNJATIJE BOGONOSAC, *Poslanice*, ур. R. V. POROVIĆ (prev. EPISKOP ATANASIJE JEVTIĆ), Beograd 2015].

¹³ Исто, 39.

¹⁴ *Апокалипса: тумачење Откровења Јовановог. Свети оци о другом доласку Христовом и царству небеском*, ур. Ј. СРБУЉ, Београд 2021, 419–420 (Свети Василије Велики) [*Apokalipsa: tumačenje Otkrovenja Jovanovog. Sveti oci o drugom dolasku Hristovom i carstvu nebeskom*, ур. J. SRBULJ, Beograd 2021].

¹⁵ Исто, 421 (Свети Василије Велики).

Ревносно укључивање поданика у поредак који штити принцип складности и на њему засноване сразмерности устројства заједнице био је основни задатак хришћанског владара – не лишавајући притом ниједног члана друштва могућности да складно и слободно заједничари у Богом дарованој творевини. Поред Светог Василија, и Свети Атанасије Велики напомиње (*Против идола*, Познање истинског бога, 40) да је Христос „Својим Промислом устројио васељену и [да је] осветљава“, наводећи да је „[Он] доброга Оца добри Логос, Који је установио поредак свега, спајајаући све оне ствари које су међусобно супротне, те [да] је од њих успоставио једну хармонију“.¹⁶ Истог става о Божјој промисли, али и о свету који без „Логоса Божјег“ није могуће довести у склад, био је и Свети Антоније Велики (251–356. год.), који наглашава да „Промисао Божја одржава свет и [уједно да] не постоји нити једно место на свету, а да у њему није присутан промисао Божји“. Према речима Светог Антонија, „Промисао је самосилни логос Божји који обликује вештаство, који долази у свет и који је творац и уметник свега онога што бива“, јер, како наводи отац пустињачког монаштва, „материја не може да се постави у склад без стваралачке силе логоса, који је икона и ум и мудрост и промисао Божји“.¹⁷ С друге стране, у спису *О божанским именима* (4. глава, 10) Ареопagit појашњава да „Свецели живот ума и душе, као и ништавност, истоправност, величина у свакој природи, свака мера, свака сагласност постојећег, хармоничност, сливање, целине и делова [...]“, а такође и свако „сједињавање делова и јединство сваке множине, савршена целина [...], сједињење и деоба [...], свака граница, поредак [...], знање, јединство и простије речено, све постојеће које прониче из Лепог и Доброг, пребивајући у Лепом и Добром, враћа се у Лепо и Добро“, нагласивши притом да „Све гледа к Њему [Божјем Логосу], [и] по Њему [да] се креће и садржава“.¹⁸ Поменути став о складу и поретку на сличан начин је својим учењем подражавао и Свети Антоније, који је у саветима које је упутио сабраћи и верницима указао на следеће („Савети људима о етосу и врлинском животу“, 160): „Ништа није толико тешко ономе који верује и жели да угоди Богу“, јер, према његовим речима, ако „желиш још више да увидиш [добробити које Бог дарује човеку], види благољепије [лепоту/склад]

¹⁶ СВЕТИ АТАНАСИЈЕ ВЕЛИКИ, *Против идола*, 108.

¹⁷ *Добротољубље свештених трезвеноумника* 1, прев. Б. МРКАЈА, Бања Лука 2015, 54 (Свети Антоније Велики) [*Dobrotoljublje sveštenih trezvenoumnika* 1, прев. В. МРКАЈА, Banja Luka 2015].

¹⁸ СВЕТИ ДИОНИСИЈЕ ПСЕУДО-АРЕОПАГИТ, *Дела (Corpus Areopagiticum)*, 202.

и поредак и промисао свега онога што је постало и бива кроз логос његов [Божји] и све зарад човека“.¹⁹

У складу са наведеним, сваки чин нарушавања лепоте Богом успостављене хармоније за хришћанске оце је сведочио о одрицању од Бога и побуни против „Логоса Божјег“, док је обликовање друштва (цркве и државе) на *нехармоничним основама и несразмерју* у исто време значило супротстављање посредничким, бестелесним (анђелским) силама – чији је поредак Бог такође устројио по сразмерском принципу хармоничног уређења. Уједно, то је значило и супротстављање Светоме Духу – без кога, како је указивао Свети Василије, не би постојало небеске хармоније, на шта је упућивао и Свети Григорије Богослов. Наиме, поред тога што је Христа описао као „ризничара Духа Светога, / светло од светлости троструке / окупљене у слави јединственој“, Свети Григорије се обратио Слову Божјем кроз следеће стихове („Вечерња молитва“): „Ти си таму загагнао / и светлост подместио / да би твар сваку, укључујући и / материју непостојану, у светлости / оставио, и васељену обликовао / у садашњи поредак складан“.²⁰ У наставку поменутог песме, Свети Григорије наглашава и то да је истом светлошћу којом је у складан поредак довео васељену, Христос уједно и „ум човеков просветлио / разумом и мудрошћу“, тј. да је Бог „овде доле [на земљи] спустио / слику светлине небесне, / да би ум [човеков] на светлости видео светло / и у потпуности се у светло претворио“.²¹ Према речима Светог Григорија („Молитва Свевишњем“), „све што постоји Он [Син Божји] је ускладио / да би као цар над свиме владао, / док Дух Свети око свега лебди, / увек на стражи, чува све што је / божанском промишљу остварено“.²² Када је реч о власти Божјој над целокупном васељеном, па самим тим и над човеком, Свети Григорије у песми „О Духу Светоме“ казује да се Божја власт ни на који начин не дели и не умањује („разлива“), будући да је утемељена на савршеном складу: „Стога се и јединственост њена [власти Божје] не разлива – велику част она ужива на рачун савршеног склада Божанске природе“.²³

¹⁹ *Добротољубље свештених трезвеноумника* 1, 55 (Свети Антоније Велики).

²⁰ ГРИГОРИЈЕ БОГОСЛОВ, *Одабране песме св. Григорија Богослова*, ур. Д. ЛАКИЋЕВИЋ – Д. МИЛИЧЕВИЋ, Београд 2012, 65 [GRIGORIJE BOGOSLOV, *Odaabrane pesme sv. Grigorija Bogoslova*, ур. D. LAKIĆEVIĆ – D. MILIČEVIĆ, Beograd 2012].

²¹ Исто.

²² Исто, 41.

²³ Исто, 49.

Одбијање да се Христос, заједно са Духом Светим, анђелима и светитељима („светим духовима“) настани у људском срцу, и на тај начин руководи човека ка „Царству Небеском“, било је схваћено као вид отпадништва од Бога, које је проузроковало окренутост људске душе ка греху и злу. Стога, Ареопагит у делу *О божанским именима* (1. глава, 1) констатује следеће: „Нека нам правило буде да подражавамо истински смисао онога што се казује о Богу не по убеђујућим речима људске мудрости, него у показивању Духа и силе [1. Кор. 2, 4]“.²⁴ Важност дародавног положаја Светога Духа према људским душама и њиховој улози у узношењу складног поретка огледа се и кроз исказ Светог Григорија Ниског (335–395. год.), који у спису „О Светој Тројици и божанству Светога Духа“ поставља следеће питање: „Али ако је дар Духа Светога првенствено душевни дар, а душа саздана као словесна и ангелоподобна, како се онда онај ко уме истински да сагледа васцелу природу не би сложио да сваким поретком умне природе управља Свети Дух?“.²⁵ О улози и сагласју Светога Духа и анђелских сила у очувању начела божанске хармоније (на којој је заснован васељенски поредак), непосредно се изразио и Свети Василије („О Светом Духу“, Шеснаеста глава):

„Јер, када Бога прослављају сви Његови анђели и када Га опевају све Његове небеске силе, чине то у сарадњи са Светим Духом; исто тако, када хиљаде хиљада и миријаде миријада анђела притичу да Му служе, они нарочито дело свога служења савршавају силом Духа. Према томе, целокупна ова наднебеска и неизрецива хармонија, и у служењу Богу и у узајамном сагласју небеских сила, не би могле опстати без присуства Духа“.²⁶

У уводном коментару списа „О Светом Духу“, позивајући се на речи Светог Василија Великог, грчки протопрезвитер Теодорос Зисис износи запажање које се односи на опис енергије Светога Духа, у оквиру кога истиче да управо „Хармонија и поредак у духовном свету постоје захваљујући присуству Светога Духа“, односно да

²⁴ СВЕТИ ДИОНИСИЈЕ ПСЕУДО-АРЕОПАГИТ, *Дела (Corpus Areopagiticum)*, 169.

²⁵ СВЕТИ ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Богословски списи о Светој Тројици* (прев. сестринство Тројеручице – Шибеник), Београд 2008, 15 [SVETI GRIGORIJE NISKI, *Bogoslovski spisi o Svetoj Trojici* (prev. sestrinstvo Trojeručice – Šibenik), Beograd 2008].

²⁶ СВЕТИ ВАСИЛИЈЕ ВЕЛИКИ, *Догматски списи* (прев. С. ЈАКШИЋ), Нови Сад 2016, 263 [SVETI VASILJE VELIKI, *Dogmatski spisi* (prev. S. JAKŠIĆ), Novi Sad 2016].

„Пад злих духова показује да се духови [душе] налазе у равнотежном положају између врлине и злобе“. Такође, у складу са речима Светог Василија, Зисис износи и друго важно запажање у вези са непријемчивости душе за зло, у оквиру кога констатује да „Остајући слободно у добру, добри духови су укрепљени Духом, и тако су, уз помоћ Духа, постали непријемчиви за зло“.²⁷ Зло, болест и грех, који су, између осталог, изражени кроз неодлучност душе да се определи између врлине и злобе, према Светим оцима нису представљали само одраз одступања људске душе од Божјих закона и учења дарованих кроз Свето Писмо, већ су уједно означавали и одраз напуштања хармоничног поретка установљеног од Бога. Тако, у спису *О божанским именима* (4. глава, 20) Ареопагит указује да „болест представља недостатак хармоније“,²⁸ односно да она „пребива и постоји имајући за основу одређени поредак који јој пружа могућност постојања“,²⁹ при чему се мисли на поредак заснован на нехармоничним основама, јер, како је још тврдио византијски теолог (*О божанским именима*, 4. глава, 26), „нелепота или болест је одузимање изгледа и нарушавање поретка“.³⁰ Када говори о нелепоти, болести и злу – као последицама нарушавања складног поретка, Ареопагит све време промишља кроз сразмерске основе на које се своди начело хармоније, због чега у спису *О божанским именима* (4. глава, 32) казује: „Стога је зло штета, недостатак, немоћ, несразмерност, грех, бесциљност [...], тама, несуштаственост [...]“.³¹ Притом, Ареопагит наглашава да „Није свако зло усамљено зло за све и у свим случајевима“, уједно га рашчлањујући на три категорије – *демонско*, *душевно* и *телесно зло*. Када је реч о *демонском злу*, Ареопагит појашњава (*О божанским именима*, 4. глава, 32) да оно представља „бивствовање унутар добровидног ума“; за *зло које опседа душу* казује да се манифестује „као обесмишљеност“; док за *телесно зло* наводи да се јавља „као противречност природе“.³² По Ареопагиту (*О божанским именима*, 4. глава, 30), „Ако је зло неузроковано и недоредиво, тада оно није сагласно са природом јер у природи нема ничег противприродног, као што нема испољавања неискуства у искуству“.³³ А једно од

²⁷ СВЕТИ ВАСИЛИЈЕ ВЕЛИКИ, *Догматски списи*, 263.

²⁸ СВЕТИ ДИОНИСИЈЕ ПСЕУДО-АРЕОПАГИТ, *Дела (Corpus Areopagiticum)*, 211.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто, 216.

³¹ Исто, 219.

³² Исто.

³³ Исто, 218.

најзначајнијих искустава које човека руководи даље од зла, болести и греха, које га удаљава од несуштствености, засигурно је спознаја суштине хармоније којом је Бог уредио природу. У складу са тим, Ареопагит у спису *О божанским именима* (4. глава, 23) указује да зло настаје онда када бића (душе) нису у стању да „одрже своје [Богом даровано] достојанство [*Погл. Јуд. б*]“, наглашавајући да се оно дешава у случају „недостатка анђеоских добара“³⁴ – а једно од тих добара јесте сврха и смисао човеку Богом дароване складне јерархије. У том погледу, у делу списа који говори о пореклу и својствима зла (негативним последицама губитка достојанства) и њиховом превазилажењу, Ареопагит истиче да је само „логос хармоније“ тај који човека управља ка способностима да остане у поректу својственом природи, а самим тим и у поретку који је Бог устројио, о чему сведочи следећи исказ (*О божанским именима*, 4. глава, 23): „Па и да ништа од постојећег не нестаје у суштини и по природи, само логос хармоније и одговарања нагони, из недостатка поретка својственог природи, на способност да се остане као пре [...]“.³⁵ Непријемчивост за зло и усмерење ка духовном и умном животу испуњеном врлинским тежњама чинили су окосницу правоверног и Богом надахнутог управљања људским душама, посебно када је у питању свештени и/или владарски приступ организацији црквеног и државног живота. Наиме, разматрајући улогу коју „началник“ (црквени или државни) има у погледу руковођења народом, његовим одагнавањем од зла и увођењем у хармонични поредак на путу усхођења ка Богочовеку, Свети Григорије Богослов наводи следеће (Реч III):

„Код обичног човека порок је све оно што он рђаво учини, што заслужује казну и подлеже оштрој осуди закона, а код началника и то, што није остварио задато савршенство, што није непрестано настојао у добру – превасходством своје врлине; примером и убеђивањем треба да наводи народ на поредак, а не силом да обуздава безпоредак“.³⁶

Свети Григорије чини јасну дистинкцију између добре владавине – засноване на врлинском приступу обликовању друштвеног живота кроз утемељење хармоничног поретка (као Богом задатог савршенства), и њој супротног начела – лоше владавине засноване на примени силе у обуздавању поданика унутар поретка утемељеног на

³⁴ СВЕТИ ДИОНИСИЈЕ ПСЕУДО-АРЕОПАГИТ, *Дела (Corpus Areopagiticum)*, 214.

³⁵ Исто.

³⁶ СВЕТИ ГРИГОРИЈЕ БОГОСЛОВ, *Сабрана дела* 1, 30.

нехармонично уређеним друштвеним односима (тзв. *безпоретку*). Тежња да црквени и државни поредак буду засновани на истим принципима – међусобном сагласју и сразмерности у погледу очувања *хармоничног реда*, значила је и останак владара и заједнице (којом се управља) на правоверном путу „Истине“ и „Правде“, односно врлинско сједињење човека с бестелесним (анђелским) силама усмерно ка Богочовечанском спасењу, при чему се не нарушава образац божанске целине и на њој заснованих законских норматива и целомудреног деловања.³⁷ Важан аспект хришћанског учења управо се односио на предање по коме је људима Закон (Божји) предат посредством анђела, о чему се у спису *О небеској јерархији* (4. глава) Ареопагит изразио следећим речима:

„Тако, по учењу богословља, кроз анђеле нам је дат закон [Погл. Гал. 3, 19; Дела ап., 11, 13; Дела ап., 7, 10]; анђели су руководили ка Богу мужеве који су се прославили пре закона [погл. Мт. 2, 13; Дела ап., 11, 13], и оце наше који су живели после закона руководили или им напомињали шта је потребно чинити, приводећи их на прави пут истине, или им откривајући и објашњавајући скривена виђања надсветских тајни и нека од божанствених предказања“.³⁸

Схватање положаја који видљиви свет (испуњен телесним и умним силама) заузима у оквиру творевине коју је Бог устројио и као такву даровао човеку, а затим и начин људског уподобљавања њеним складним основама, од важности су за разумевање значаја настојања средњовековних владара и црквених поглавара да друштвену организацију уподобе анђелском поретку. Када говори о одлуци да поред небеског света бестелесних сила Бог створи и свет видљивих – телесних сила, Свети Григорије Богослов истиче (*Сабране беседе*, „Реч XLV: На Свету Пасху“):

„Пошто је прва творевина била угодна Богу, Он смишља други свет – вештаствени и видљив; то је, уствари, хармонични састав

³⁷ *Целомудреност* – „(σφροσύνη) овај израз има два значења, шире и уже. У ширем смислу, и етимолошки, целомудреност је стање духовног здравља, здравоумље; стање у коме се две душевне силе и способности налазе у складу и природном поретку, те су, на пример, нижи биолошки нагони (нагон исхране, полни нагон и др.) потчињени закону ума, духа [...]“ Више видети у: СВЕТИ ЈОВАН ЛЕСТВИЧНИК, *Лествица*. Библиотека Хиландарски путокази, књ. 5 (прев. Д. БОГДАНОВИЋ), Света Гора 1997, 221–222 [SVETI JOVAN LESTVIČNIK, *Lestvica*. Библиотека Hilendarski putokazi, књ. 5 (prev. D. BOGDANOVIĆ), Sveta Gora 1997].

³⁸ СВЕТИ ДИОНИСИЈЕ ПСЕУДО-АРЕОПАГИТ, *Дела* (*Corpus Areopagiticum*), 57.

неба, земље и онога што се налази између њих, чудноват због прекрасних особина сваке твари и још достојнији хвале због хармоничног устројства и сагласја целине у којој се, и једно према другом и свега према свему, све састоји у прелепом саодношају, служећи пуности јединственог света³⁹.

На тај начин, казује даље Свети Григорије, „Бог [је] показао да је Он моћан да створи не само себи сродну, него и себи несродну природу“, појашњавајући да су Богу сродне „духовне и умом појмљиве [природе]“, док с друге стране, по речима кападокијског оца, „сасвим несродне природе подлежу познању помоћу чула“, од којих међу најудаљеније од Божанске природе спадају „сасвим неодоушевљене и непокретне природе“.⁴⁰ Наиме, један од доказа који сведочи о човековој „умној природи“ и његовом свесном и здраворазумском труду да остане близак начелу Божје творевине, а са тим и самом Богу, засигурно се огледао у схватању и пресликавању слике хармоничног поретка по коме је Бог устројио васељену. Тежња да се на земаљском нивоу очува јединство различитих природа које испуњавају видљиви свет, посебно када је реч о људском друштву прожетом различитим ступњевима умних природа и способности, захтевала је виши степен разумевања значаја и смисла реализације начела на коме је заснован склад природе. Међу значајније светоотачке исказе који освешћују важност споне између опречних сила које владају у видљивој природи, као и њиховог јединства утемељеног на складним односима, сврставају се и речи Светог Атанасија, који у спису *Против идола* казује:

„Према томе, пошто су међусобно опречни и противни, ови елементи не би ступили у узајамно јединство да није некога ко је изнад њих и ко их је сјединио, а то је Господ. Ко ме се они препуштају и покоравају онако како су слуге послушне господару. И не супротстављају се један другоме јер сваки од њих има своје назначење; него знајући да је Господ тај Који их је сјединио да

³⁹ СВЕТИ ГРИГОРИЈЕ БОГОСЛОВ, *Дела међу светима оца нашег Григорија Богослова архиепископа константинопољског* (прев. М. Р. МИЈАТОВ), Београд 2004(а). Интернет издање, ур. Љ. МИЛОШЕВИЋ, <https://svetosavlje.org/sabrane-besede-2/47/> (конс. 1. октобра 2009. године) [SVETI GRIGORIJE BOGOSLOV, *Dela među svetima oca našeg Grigorija Bogoslova arhiepiskopa konstantinopoljskog* (prev. M. R. MIJATOV), Beograd 2004(a). Internet izdanje, ur. LJ. MILOŠEVIĆ, <https://svetosavlje.org/sabrane-besede-2/47/> (kons. 1. oktobra 2009. godine)].

⁴⁰ СВЕТИ ГРИГОРИЈЕ БОГОСЛОВ, <https://svetosavlje.org/sabrane-besede-2/47/>.

буду у складном односу, иако су противне природе, они се ипак усаглашавају због воље Онога Који њима управља“.⁴¹

Такође, таквом гледишту остаје доследан и Свети Григорије Ниски, који чини јасан и изричит осврт када скреће пажњу на то да божанска сила све међусобно усклађује и да се као таква открива бићима. На овај начин, Свети Григорије даје јасну слику и смернице у вези са делатним оквиром којег би требало да се придржава сваки човек на путу спасења, о чему се непосредно изразио следећим речима („Дијалог о души и васкрсењу“, 9): „а онај, дакле, ко све ово види умним оком душе, зар неће, на основу тога што је све јасно видљиво, научити да се вешта и премудра божанска сила открива у бићима“, тј. да „проничући кроз све, [она] усклађује појединачне делове са целином, а целовитост надопуњава деловима, и да једном силом одржава васељену, која и даље пребива у самој себи, не прекидајући никад своје кретање“.⁴² Стога, важан чинилац када је реч о идеалу узорне владавине и учешћа човека у очувању складног уређења васељенске целине представљало је учење о сразмерности и устројству анђелских чинова, тј. природе њиховог садејства, јер, како каже Ареопагит (*О црквеној јерархији*, 5. глава), „кроз поделу [анђелских] чинова пројављује се благолепота и [Богом] утврђени поредак“.⁴³

Ревносно пресликавање поретка бестелесних (анђелских) сила на земљи значило је прихватање начела небеске јерархије и њено прожимање кроз све сегменте и аспекте земаљског живота, а све зарад спасоносног опстанка људских душа у лепоти Божанске хармоније – што је пре свега подразумевало увођење свих чинилаца друштва и друштвених добара у хармонични сразмерски поредак, почев од највишег чиниоца – владара – све до најнижег, економски зависног или убогог члана друштва. Стога, једна од основних улога православног хришћанског владара била је да својим примером – врлинским животом и тежњом за богопознањем, усмери своје поданике ка спознаји и учешћу у „Логосу Божјем“. Према Ареопагитовим речима (*О божанским именима*, 5. глава, 7), „Он [Христос] је, као начало суштине из којег је и само бивствовање, и све макар и не било биће, свако начало, свака граница, сваки живот, свака бесмртност, свака мудрост, сваки поредак, свака хармонија, свака сила [...]“, која

⁴¹ СВЕТИ АТАНАСИЈЕ ВЕЛИКИ, *Против идола*, 101.

⁴² СВЕТИ ГРИГОРИЈЕ НИСКИ, *Догматски списи 1* (прев. С. ЈАКШИЋ), Нови Сад 2016, 159–160 [SVETI GRIGORIJE NISKI, *Dogmatski spisi 1* (prev. S. JAKŠIĆ), Novi Sad 2016].

⁴³ СВЕТИ ДИОНИСИЈЕ ПСЕУДО-АРЕОПАГИТ, *Дела (Corpus Areopagiticum)*, 128.

захваљујући бивствовању „карактерише сва бића [...]“.⁴⁴ Према Ареопагитовом мишљењу, изнетом у делу *О небеској јерархији* (3. глава), јерархија „јесте свети чин и дело које се [по могућности] уподобљава божанственој красоти [боголикости]“, тј. које „сразмерно управља“⁴⁵ и „даје правац којим треба да ходе они који жуде богопознању“.⁴⁶ Свако одступање од Богом устројене јерархије или, с друге старне, свако лишавање и удаљавање људског поретка од начела Богом утемељене хармоније, значило је и преступ почињен у односу на божанске законе и „Божју Промисао“, о чему се у тексту „Писмо монаху Демофилу“ Ареопагит изразио следећим речима: „Јер, уколико је нарушавање устројеног и поретка преступ божанских закона, за дело Божије потребно је да се сматра устројење поретка који је установљен од стране Бога. Бог се сам у себи не дели, јер како би иначе опстало царство његово? [Уп. Мт. 5, 15...]“.⁴⁷ И заиста, основни постулати правоверног учења и делатног учешћа сваког искреног хришћанског владара и народа огледају се у успостављању недељивости од Творца и хармоније на којој су устројене васељена и анђелске силе које окружују Бога. Према учењу Светих отаца, уподобљавање човека анђелском поретку и врлинском животу чинило је да живот појединца, али и опстанак народа остану под Божјом заштитом. Такво учење је исказао и Свети Василије Велики, који је у *Беседама на псалме* (Беседа на тридесет трећи псалам) нагласио следеће: „Ако у души имаш дела која су достојна ангелског чувања и ако у теби обитава ум обогаћен созерцањима истине, онда ће ти Бог, по богатству непроцењивих врлинских дела, нужно поставити стражаре и чуваре и оградаће те чувањем ангела“.⁴⁸

Закључак

Проблем разумевања значаја и смисла који у сазнајном и историографском погледу имају светоотачка учења о *складу* и *поретку* и даље се налази на маргинама интересовања домаћих истраживача. Овој апстрактној, и умогоне сложеној теми за разматрање, у националној литератури је указано недовољно пажње, посебно када је реч

⁴⁴ СВЕТИ ДИОНИСИЈЕ ПСЕУДО-АРЕОПАГИТ, *Дела (Corpus Areopagiticum)*, 225.

⁴⁵ ПСЕУДО-ДИОНИСИЈЕ АРЕОПАГИТ, *Дела светог Дионисија*, 19.

⁴⁶ СВЕТИ ДИОНИСИЈЕ ПСЕУДО-АРЕОПАГИТ, *Дела (Corpus Areopagiticum)*, 54.

⁴⁷ Исто, 28.

⁴⁸ *Благослови, душо моја, Господа: Свети Оци тумаче Псалтир*, ур. Ј. СРБУЉ, Београд 2008, 413–414 (Свети Атанасије Велики) [*Blagoslovi, dušo moja, Gospoda: Sveti Oci tumače Psaltir*, ур. Ј. SRBULJ, Beograd 2008].

о реминисценцијама поменутих начела у сагледавању развоја средњовековног хришћанског друштва. У том погледу, ово истраживање није засновано на ускоспецијалистичком приступу – нити богословски, нити са гледишта историје византијске философије, већ се заснива на сагледавању ширег контекста философије друштва са становишта поменутих начела.

Имајући у виду да се начела склада и поретка доведе у везу са многим животним аспектима, ширина обухвата њиховог *античко-хришћанског* поимања свакако превилази оквире једног истраживачког рада као што је овај. Ова кратка студија указала је, тек начелно, кроз шири друштвени оквир и општи приступ, на ове појмове и њихову унутрашњу хришћанску садржину, тј. на смисаоност њихове интерпретације од стране Светих отаца из раздбља од I до IV века. У раду су проблематизовани рановизантијска спознаја и начин сагледавања ових појмова, а све с тежњом да се боље разуме њихова примена у друштвеном контексту наведене епохе. Кроз кратку форму унакрсно изложених исказа истакнути су на заједнички елементи и обједињавајућа својства светотачких ставова о складу и поретку и на тај начин актуелизоване су теолошке основе и средњовековна идеолошка гледишта о свету као складној, Богом устројеној целини.

Анализа наведене грађе, која представља само мали део прикупљеног корпуса, показује да опсег промишљања Светих отаца о хармонији превазилази строго црквена питања и задире у проблематику друштвеног (световног) устројства. Иако исказани у раздобљу до VI века, увиди и гледишта Светих отаца о природи (и на њој заснованом *целомудреном животу* и учешћу у *узornoј владавини*) и складу и даље одишу непролазним идеалом који је у многим сегментима живота и организације друштва прожимао свет средњовековног човека. Као таква, поменута тема захтева шири системски и мултидисциплинарни приступ који ће допринети да учења о складу не буду занемарена у односу на остале чиниоце и аспекте развоја средњовековног друштва, посебно у односу на идеолошке основе на којима је оно било засновано.

Predrag D. Milosavljević – Ivko A. Nikolić

**HOLY FATHERS' TEACHING ON HARMONY AND ORDER:
A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF MEDIEVAL
FUNDAMENTALS OF THE EXEMPLARY RULERSHIP**

Summary

The subject of research in this paper are the teachings of the Holy Fathers (1st–6th century) in which the concepts of harmony and order occupy a special cognitive place. The goal of the research is to point out the importance the above mentioned principles had in the development of medieval thought, especially when it comes to the establishment of a virtuous life and the ideology of exemplary rule. The results of the research are based on a comparative analysis of the fragmentary views of the Holy Fathers on the principles of harmony and order, which are presented in the paper without their broader reasoning, paraphrasing, or interpretation – the aim was to present their common properties and unifying cognitive and operational bases as directly as possible. The attitudes of the Holy Fathers bear witness to the consideration and expediency of organizing society and its basic institutions (Church and State) on a harmonious basis, modeled after the image of God. The mentioned principles are not strictly considered from a theological point of view but from the angle of general knowledge of their understanding during the medieval period.

Keywords: harmony, order, proportion, Holy Fathers (1st–6th century), exemplary rule, Middle Ages.

Чланак примљен: 26. марта 2024.

Чланак прихваћен: 4. јуна 2024.

НАПОМЕНА УРЕДНИШТВА

Иницијал је мултидисциплинарни медијевистички часопис који објављује прилоге из свих области науке које се баве средњовековним темама на подручју југоисточне Европе и Медитерана.

Иницијал објављује научне расправе на српском (и другим јужно-словенским језицима), руском, енглеском, немачком, италијанском и француском језику. Припели предлози на неком другом језику могу се узети у разматрање одлуком главног уредника.

Детаљна упутства за припрему рукописа доступна су на адреси:

<http://cnss-cams.org.rs/критеријуми-за-публиковање/>

<http://cnss-cams.org.rs/приређивачке-норме-и-препоруче/>

<http://cnss-cams.org.rs/етичка-политика/>

<http://cnss-cams.org.rs/ауторска-изјава/>

<http://cnss-cams.org.rs/уговор-о-преносу-ауторских-права/>

EDITORIAL NOTE

Initial is a multidisciplinary review of medieval studies intended for publishing contributions from all academic fields pertaining to the area of Southeastern Europe and the Mediterranean in the Middle Ages.

Initial publishes academic papers in Serbian (and other South Slavic languages), English, French, German, Italian, and Russian. Papers submitted in other languages may be considered for publication by decision of the Editor-in-Chief.

Detailed article submission guidelines can be accessed at:

<http://cnss-cams.org.rs/publishing-criteria/?lang=en>

<http://cnss-cams.org.rs/editorial-norms-and-recommendations/?lang=en>

<http://cnss-cams.org.rs/publication-guidelines-ethics-and-malpractice-statement/?lang=en>

<http://cnss-cams.org.rs/authors-statement/?lang=en>

<http://cnss-cams.org.rs/copyright-assignment-agreement/?lang=en>

ИНИЦИЈАЛ. ЧАСОПИС ЗА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СТУДИЈЕ
12 (2024)

Издавач

Центар за напредне средњовековне студије, Београд
<http://cnss-cams.org.rs> cnss.cams@gmail.com

За издавача

Драгић М. Живојиновић, председник Управног одбора

Редакциони одбор

Lenka Blechová-Čelebić (Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha), Станоје Бојанин (Византолошки институт САНУ, Београд), Сергей Аркадьевич Иванов (Факултет филологије, Национални истраживачки универзитет „Висша школа економије“, Москва), Gábor Klaniczay (Central European University / Collegium Budapest), Esad Kurtović (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu), Смиља Марјановић-Душанић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), Војин Недельковић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), Георги Николов (Исторически факултет, Софийски универзитет „Св. Климент Охридски“), Paola Pinelli (Facoltà di Economia, Università degli Studi di Firenze), Даница Поповић (Балканолошки институт САНУ, Београд), Дејан Радичевић (Филозофски факултет Универзитета у Београду), Срђан Рудић (Историјски институт, Београд), Ирена Шпадијер (Филолошки факултет Универзитета у Београду), Georg Vogeler (Zentrum für Informationsmodellierung in den Geisteswissenschaften, Karl-Franzens Universität, Graz), Валентина Живковић (Балканолошки институт САНУ, Београд)

Секретар редакције

Невен Исаиловић
Initial.RMS@gmail.com

Лектура и коректура

Илија Ковић

Технички уредник

Небојша Порчић

Штампа

ЏАМПАРИЈА ТОРАЛОВИЋ Д. О. О., Ваљево

Тираж

500 примерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93 / 94

ИНИЦИЈАЛ : Часопис за средњовековне студије = Initial : A
Review of Medieval Studies / главни уредник = editor-in-chief Срђан
Рудић ; одговорни уредник = publishing editor Драгић М. Живојиновић.
- 2013, књ. 1- . - Београд : Центар за напредне средњовековне студије,
2013- (Ваљево : ŠTAMPARIJA TOPALović D. O. O.). - 24 cm

Годишње
ISSN 2334-8003= Иницијал (Београд)
COBISS.SR-ID 198315276

ИНИЦИЈАЛ. ЧАСОПИС ЗА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СТУДИЈЕ не сматра се
одговорним за ставове и мишљења аутора текстова.

INITIAL. A REVIEW OF MEDIEVAL STUDIES disclaims responsibility
for statements, either of fact or opinion, made by contributors.

© Центар за напредне средњовековне студије 2024
Сва права придржана

© Centre for Advanced Medieval Studies 2024
All rights reserved